

17. Iz istorii kataliza: sobytija, ljudi, shkoly / Pod red. V. D. Kal'nera. – M.: Kalvie, 2005. – 568 s.

18. Stenogramma torzhestvennogo zasedanija, posvjashhennogo chestvovaniju akademika V. N. Ipat'eva po povodu 35–letija ego nauchnoj dejatel'nosti // K 35–letiju nauchnoj dejatel'nosti akademika V. N. Ipat'eva. – M.: Nauchnoe himiko–tehn. izd–vo nauchno–tehn. upravlenija VSNH, 1929. – S.2–4.

19. Chichibabin A. E. K 35–letiju nauchnoj dejatel'nosti akademika V. N. Ipat'eva. – M.: Nauchnoe himiko–tehn. izd–vo nauchno–tehn. upravlenija VSNH, 1929. – S.39.

20. Loktev S. M. Akademik Ipat'ev – himik novogo veka. – M.: Znanie, 1991. – 141 s.

Kuznietsov P. V., PhD, Associate Professor, Associate Professor of Economic Cybernetics National Technical University Kharkiv Polytechnic Institute (Ukraine, Kharkiv), pk007@ukr.net

Life way, organizational and scientific activity of academician V. M. Ipatyev

The life path of the outstanding scientist in the field of chemistry, academician V. M. Ipatyev, is analyzed. The outstanding organizational skills of a scientist during the First World War in the creation of the military–chemical industry are highlighted. It was shown that in a very short time new chemical plants of different profiles were created, production and increase of release of explosives, fighting poisonous substances, sulfuric and nitric acids, etc. were established. It was found out that the scientist has the primacy in the world of applying high pressure (up to 1000 atm) for catalytic processes. It was shown that he was the first chemist to polymerize ethylene, created high–octane grades of aviation gasoline, and developed new methods of oil refining.

Keywords: life path, science, chemistry, research, technology, achievements, implementation.

* * *

УДК 94:329.14(477)«1910/1912»

Федьков О. М.,

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри архівознавства, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін, Кам'янець–Подільський національний університет ім. І. Огієнка (Україна, Кам'янець–Подільський), san.fedkov@ukr.net

СПРОБИ ВІДНОВЛЕННЯ ВПЛИВУ ТА ЗАНЕПАД УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛ–ДЕМОКРАТИЧНОЇ СПІЛКИ У ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЙНОГО ПІДНЕСЕННЯ (1910–1912 РР.)

Українська соціал–демократична спілка зазнала переслідувань і занепаду в добу столипінської реакції. У 1910–1912 рр. була зроблена спроба відновити УСДС. Проте спілчанам не вдалося отримати фінансову допомогу від західноєвропейських соціал–демократичних партій. Діячі Спілки не змогли використати жовтень 1912 р. та виборчу кампанію до IV Державної думи для поновлення організації та роботи. Участь у серпневій 1912 р. конференції організації РСДРП у Відні та відозва до Базельського конгресу II Інтернаціоналу (листопад 1912 р.) стали останніми акціями спілчан.

Ключові слова: Українська соціал–демократична спілка, революційний рух, столипінська реакція, занепад.

Українська соціал–демократична спілка утворилась напередодні революції 1905–1907 рр. і згодом перетворилась в міцну регіональну громаду РСДРП, яка поширювала свій вплив на п'ять українських губерній і деякі суміжні території. Проте, внаслідок репресій царського уряду в період столипінської реакції, УСДС зазнала втрат, внаслідок яких скоротилась кількість і чисельність її громад, зменшився вплив на перебіг суспільного життя. Спілчанські провідники спробу відновити роботу керівного центру та поновити діяльність організації на місцях, проте вони не дали очікуваних наслідків. У працях В. Дорошенка [2], О. Гермайзе [3], В. Головченка [4], Г. Касьянова [7], В. Кривенького [8], І. Кураса [9; 10], А. Ріша [15] відбиті різні аспекти, які характеризували роль Української

соціал–демократичної спілки у соціал–демократичному русі Російської імперії. Проте останній період УСДС історії, коли в умовах погасання революційного руху робилися спроби відновити її діяльність, залишається недослідженим. Тому метою цієї статті є з'ясування обставин існування та заходів провідників Спілки з відновлення спілчанських соціал–демократичних організацій у добу революційного піднесення в 1910–1912 рр. Вона ґрунтується на аналізі нових архівних матеріалів, зокрема й закордонних, і джерельних публікацій.

У 1910 р. таємна поліція отримувала епізодичні дані про діяльність Української соціал–демократичної спілки РСДРП; здавалося, що як потужна політична сила вона перестала існувати. Цей рік виявився часом найбільшого занепаду громади. Показовою була ситуація на Чернігівщині. Із листів соціал–демократа П. Нахімова з Чернігова у редакцію газети «Правда», яку видавав Л. Троцький, датованих груднем 1910 і січнем 1911 рр., зрозуміло, що громади там фактично не існувало і «з багатьох причин в межах Чернігівської губернії немає можливості влаштувати різні конференції». Чернігівські соціал–демократи проявляли повну безпорадність і просили членів редколегії повідомити найближче місце, де таке зібрання можна було б провести та дати вказівки як діяти в майбутньому і, головне, як вести агітацію до майбутніх виборів у Державну думу [27, л. 1, 2]. Подібна ситуація спостерігалась в інших українських губерніях.

Робота в організації УСДС, як стверджували самі спілчани, дещо активізувалась лише з кінця 1910 та у 1911 рр., «і те в дуже невеликих розмірах», лише в Волинському районі (Житомир, Бердичів і ін. населені пункти) [25, арк. 115]. Очевидно, що до згаданого погасання роботи був причетний М. Меленевський, який у січні 1911 р. окреслив своє бачення шляхів відродження УСДС. Він уважав за необхідне видавати «гарний керівний обласний орган» «по старому зразку «Известий Главного Комитета Спілки», що зумовлюється специфічними українськими умовами. Він пояснював: «Зростає український націоналізм у найпотворніших формах і необхідно якнайшвидше дати зброю спілчанським працівникам для боротьби з ним». Водночас Басок пропонував друкувати «спілчанський професійний орган для сільських робітників». Обидва видання запропоновано видавати українською та російською мовами [26, л. 21–22]. Вважаємо, що автор листа перебільшував небезпеку націоналістичної загрози і, водночас, нічого не зауважував про небезпеку російського націоналізму, ідеї якого все більше побутували серед російських марксистів.

На початку лютого 1911 р., як свідчать дані ДП, відбулася нарада декількох спілчанських працівників, які з'ясували становище громад і окреслили перші кроки з відновлення соціал–демократичної роботи в області. Зазначена ініціатива виходила від діячів УСДС із Волині [15, с. 101–102], які підтримували зв'язки з М. Меленевським. Вони організували Провінційне бюро Української соціал–демократичної спілки та підготували план першочергових заходів, який передбачав: 1) створити більш–менш міцний центр, налагодити доставку літератури та збір коштів; 2) докласти максимум зусиль до відновлення 2–3 районів, для чого надіслати в місцевості, у яких є зв'язки, працівників; 3) зв'язатися з

усіма осередками та відновити діяльність хоча б маленьких груп для розповсюдження літератури [29, л. 1, 10б].

На той час на місцях діяли лише окремі спілчанські організації. Про становище у Волинській губернії наприкінці січня 1911 р. повідомляла «Правда». Вона інформувала про втрату колишнього впливу Почаївським «Союзом русского народа» та певне пожаття в суспільстві. Дописувач помітив прагнення робітників до об'єднання на професійному ґрунті та створення організації. У замітці інформувалося про відновлення громад УСДС. Попри нечисельні партійні сили, окреслюються кроки в роботі серед робітників і селян. Відзначалося, що, як і раніше, волинські спілчани з довірою ставляться до «Правды» та планують провести її анкету. Обіцяли підтримати газету матеріально [23, с. 7].

Діяльність Провінційного бюро УСДС набула реальних рис у 1912 р. У травні воно випустило прокламацію українською мовою «До всіх спілчан». У ній містився заклик об'єднуватися для боротьби з поміщиками і діяльності участі у виборах до 4-ї Державної думи [29, л. 10б]. Проте цей заклик не був підтриманий через занепад соціал-демократичних організацій в колишній області Спілки. Зазначену тезу ілюструє вкрай низький стан соціал-демократичної роботи в Чернігові. За інформацією, опублікованою в «Правде» у квітні 1912 р., у місті існував осередок у складі 15 осіб, які часом збиралися та обговорювали публікації в газеті про поточний стан, вибори до Державної думи. Члени гуртка передали 3 руб. Організаційному комітету зі скликання конференції [24, с. 5]. Отже, спілчани не припиняли спроб відновити роботу своєї партійної громади, проте значних успіхів у цьому вони не досягли.

У 1912 р. політичне та фінансове становище Української соціал-демократичної спілки залишалося вкрай важким. Про це свідчить, зокрема, матеріальний стан самого М. Меленевського. Він спробував його покращити через співробітництво з більшовицькими і навіть ліберальними друкованими органами. Лідер спілчан перебував у Львові і 9 липня у листі до Л. Троцького писав: «Мене настільки приперло до стінки, що я запропонував навіть більшовикам своє співробітництво в їхній легальній пресі, попереджуючи, що цим я ніскільки себе до них не прив'язую». Проте більшовики зволікали з відповіддю і Басок вважав, що причиною цього стало його категоричне застереження [28, л. 82об]. Згодом, у липні 1912 р., Басок надіслав статтю («винятково заради грошей») в київську ліберальну газету «Киевская мысль», проте відповіді з редакції до кінця місяця не отримав. «Вірогідно не прийняли, – писав він. – І не прийняли напевне тому, що стаття щодо українського руху по суті співчутлива, проте «К[иевская] М[ысль] займає русифікаторську позицію». «Чорт з ними!», – роздратовано зазначав спілчанин [28, л. 83, 87об]. На початку серпня в листі до того ж адресата М. Меленевський знову повідомляв про свій важкий матеріальний стан і прохав про позичку 50 крон; «м[ожливо] Матвій Іванович (М. Скобелев – О. Ф.) по старій пам'яті позиче». Гроші обіцяв повернути за три тижні [28, л. 97об]. Проте, більше ніж власне матеріальне становище, М. Меленевського турбував критичний стан фінансів УСДС.

Можливий шлях виходу з кризи Басок вбачав у зверненні до європейських соціал-демократичних партій

про грошову підтримку. Зазначене свідчило про зростання автономії керівників УСДС в умовах ослаблення централізму в РСДРП. Лідер спілчан у листі до Л. Троцького писав: «Наш комітет (ЗКС – О. Ф.) звернувся до європейських партій з проханням про матеріальну допомогу» [28, л. 82, 82об]. Узгодивши свої дії з київським Провінційним бюро УСДС, він надіслав листи до керівництва німецької, австрійської, шведської, датської, швейцарської і бельгійської соціал-демократичних партій. Проте ця акція М. Меленевського не дала результатів. Він повідомляв, що відповідь надійшла лише від тримачів грошей РСДРП зі складу Німецької соціал-демократичної партії. Останні відповіли, що зможуть надати допомогу, проте не окремо Спілці, а всій РСДРП, якщо соціал-демократичні організації об'єднуються та звернуться разом [1, с. 19; 16]. Шведські товариші повідомили, що зі своєї каси вони нічого асигнувати не можуть; європейські соціал-демократи діяли як легальна політична партія, відтак дотримувалися чинного в країні законодавства. Проте вони обіцяли організувати спеціальні збори коштів, які «передадуть... для всієї нашої партії» [28, л. 95]. Про це Басок у вересні 1912 р. повідомив Л. Троцького, який висловив думку, що в спільних інтересах є те, щоб не кожна соціал-демократична організація виступала перед німцями самостійно. Він запропонував передати справу ведення перемовин Організаційному комітету РСДРП. Представник ЗКС погодився, доручивши перемовини від імені партії ОК, однак він просив включити Спілку у список обласних і національних організацій партії, які претендують на отримання коштів [28, л. 102]. Проте, справа затягувалася.

Тим часом надходив час виборів до IV Державної думи. Ситуація в УСДС ускладнилася тим, що у 1912 р. Провінційне бюро УСДС знову пережило декілька провалів. У листі О. Росновського, племінника М. Меленевського, до дядька (надійшов десь у липні 1912 р.) той інформував, що «наших декілька осіб ґрунтовно провалилися». Разом із ними «провалився» новий набір листка, що загальмувало роботу [28, л. 87]. Щодо згаданого «листка», то, очевидно, йшлося про відозву «Більше плати (до всіх сільськогосподарських робітників» [25, арк. 112–113зв].

М. Меленевський у листі в ОК РСДРП, написаному наприкінці серпня або на початку вересня 1912 р., нагадував, що ЗКС вдалося видати шеститисячним накладом агітаційну виборчу брошуру українською мовою, проте через брак коштів 5000 примірників залишалися на складі за кордоном. Басок інформував ОК, що декілька досвідчених старих працівників погодилися знову працювати (зокрема, 3–за кордону, через Львів, де без грошей і паспорта сидів «на голові» у нього, спрямовувався для роботи в Спілку колишній член ГК Арнольд (А. Ріш) [20, с. 704]. За наявності коштів вони могли об'їхати міста та райони області УСДС, розвести агітаційну літературу, створити (де ще не пізно) передвиборчі установи та «оформити» місцеві соціал-демократичні організації. М. Меленевський інформував про інші плани..., та реалізувати їх можна було б за умови, «якби були гроші» [28, л. 87об, 102об, 103].

Ще один аргумент, яким М. Меленевський обґрунтовував потребу в активізації роботи Спілки – необхідність

боротьби з українськими буржуазними партіями, «які встигли завдяки своєму напівлегальному існуванню за останні п'ять – шість років пустити глибоке коріння в народних масах і які підкопуються завдяки своєму демагогічному націоналізму під вплив нашої партії» [28, л. 103]. Проте жупел «націоналістичної небезпеки» Басок прагнув використати з тактичних міркувань – добитися виділення коштів на потреби УСДС. При вирахуванні майбутньої частки для Спілки, на його думку, слід виходити не з того, чи може вона провести до Державної думи депутата чи ні (очевидно, що досвідчений працівник не мав ілюзій). Він пропонував враховувати чисельність громад станом на час проведення V (Лондонського) з'їзду РСДРП та перспектив розгортання соціал-демократичної роботи в майбутньому [28, л. 103об]. Звісно, реалізація такого підходу дозволяла спілчанам розраховувати на більшу частку при розподілі партійних грошей. Однак зазначені заходи так і не дали очікуваного результату.

Незважаючи на несприятливу кон'юнктуру та незрозумілі перспективи, спілчани готувалися до виборів у IV Думу. 12 травня М. Меленевський надіслав на ім'я Є. Малоновського листа з текстом написаного ним проекту відозви «До всіх спілчан» з підписом «Провінційне бюро Української соціал-демократичної спілки СДРП, Київ, травень 1912 р.». «Якщо є бажання – проредагуйте і негайно висилайте разом із грошима», – писав Басок. У проекті відозви зазначалося, що, як і раніше, завданням УСДС є організація роботи серед фабричного та величезної маси сільськогосподарського пролетаріату на території України. «Великий простір для діяльності відкриває перед нами виборна кампанія до IV Думи», – писав укладач. Він уважав, що для зростання інтересу до виборів у селах необхідно займатися організацією масового протесту проти виборчого закону 3 червня 1907 р. і вимагати загального, рівного, прямого і таємного виборчого права, давати накази учасникам волосних сходів, складати протести проти беззаконня, агітувати на заводах, залізничних майстернях, на губернських виборчих зібраннях. У листівці висувалася вимога до влади дотримуватися демократичних прав і свобод – свободи спілок, страйків, зібрань, слова, преси і т.д. Наприкінці відозви містилося прохання до членів спілчанських організацій збирати кошти на видання листків і популярної літератури [25, арк. 66, 66зв].

Для здійснення виборчої агітації до IV Державної думи в червні 1912 р. Закордонний комітет видрукував у Львові шеститисячним накладом брошуру «Геть закон 3-го юня!» (щоправда, місцем видання на брошурі вказано Полтавське губернське правління). Унаслідок браку коштів у межі українських губерній Російської імперії переправили лише одну тисячу примірників. У брошурі містилися вимоги демократичних прав і свобод, а також захисту спеціальних робітничих прав. Прикметно, що у виданні значну вагу приділили національному питанню. Вперше з січня 1905 р. Спілка сформувала національні вимоги: «Нам конче потрібна національна воля на Україні, нам потрібне широке українське обласне самопорядкування (самоуправление), яке дасть спромогу приспособити і школи, і суд до потреб українського населення, – та в першу чергу нам потрібна свобода союзів, воля збиратись і робити

забастовки, більша плата та короткий робочий день». Спілчани вимагали впровадження української мови в роботу шкіл та державних установ, прийняття законів, які б зобов'язували чиновників давати відповіді на запити українською мовою [22]. Звісно, таке звернення спілчан до національних потреб українського суспільства відбулося під впливом перемовин з провідниками УСДРП.

Водночас, влітку 1912 р. діячі УСДС прагнули використати жнива для активізації діяльності громади. У червні Провінційне бюро мало намір видати відозву «Більше плати» («до всіх сільськогосподарських робітників»). Зазначена прокламація нагадувала за змістом подібні видруки доби революції 1905–1907 рр. із тією різницею, що вимагали збільшення плати під час жнив і покращення умов праці не лише від поміщиків, але й багатих селян. Останнє засвідчувало, що соціал-демократи враховували факт розвиток капіталізму в сільському господарстві та поступ Столипінської аграрної реформи в українських губерніях на початку XX ст. [5, с. 40; 6, с. 151–152; 18, с. 181–182]. Як і раніше, сільським трударям пропонували об'єднуватися, створювати в селах таємні спілки, вибирати сільські комітети та влаштовувати страйки [25, арк. 119, 119зв; 29, л. 2, 2об]. Щоправда, начальники ГЖУ українських губерній спілчанської області повідомляли, що фактів поширення зазначених відозв та відродження революційного руху серед селян не зафіксовано [25, арк. 123, 124, 125]. Звісно, без належної організаційної роботи соціал-демократичних громад, які знаходились у стані розпаду, відсутності коштів для партійних справ відродити масовий організований селянський рух було вкрай складно.

Несприятливі суспільно-політичні умови, недемократичний, дискримінаційний закон 3 червня 1907 р., відсутність дієвих соціал-демократичних організацій і грошових коштів, попри незначну видавничу активність, не дала можливості Українській соціал-демократичній спілці стати активним учасником виборчого процесу до Державної думи. Не вдалося також відродити страйковий рух селян сільськогосподарських робітників. Виїзди окремих спілчанських працівників до міст і містечок колишньої «області Спілки», про які згадував А. Ріш [15, с. 105], не могли дати позитивного результату. Спроби діячів ЗКС і Провінційного бюро відродити спілчанські громади та поживити їхню роботу під час виборів до IV Думи зазнали невдачі.

Паралельно із пошуком фінансів для УСДС і заходами до виборів у IV Думу М. Меленевський і його прихильники брали участь у підготовці конференції організацій РСДРП, якій ініціатори хотіли надати статус «загальнопартійної». Ця діяльність стала відповіддю на скликання більшовиками-ленінцями Всеросійської конференції в Празі у січні 1912 р. Ініціатори майбутнього форуму створили Організаційний комітет (ОК) і прагнули об'єднати всіх представників антиленінського напрямку (Ю. Мартов, Л. Троцький, національні марксистські організації – єврейські (Бунд), грузинські, латиські та інші партійні групи) [1, с. 238]. Оскільки цей форум зібрався у серпні 1912 р., то отримав у літературі назву Серпневий блок [17, с. 258–260]. Зазначені події відбувалися в умовах нового економічного зростання та поживлення революційного руху.

Провідники УСДС, незважаючи на розбитий стан їхніх організацій, усе ж сподівалися отримати запрошення

на конференцію, чим прагнули гарантувати собі місце у складі РСДРП у майбутньому. Натомість, організатори форуму намагались досягнути якнайширшого представництва соціал–демократичних організацій, щоб утвердити її як «загальнопартійну».

З початку 1912 р. у Львові діяв Закордонний комітет Спілки (ЗКС) у складі трьох осіб: Степана Івановича (О. Скоропис–Йолтуховського), П. Бензі (І. Розінька), Баска (М. Меленевського), останній із яких виступав рушієм його функціонування. У процесі підготовки до конференції ЗКС надсилав резолюції в ОК РСДРП [20, с. 686–687]. Водночас, М. Меленевський листувався з Провінційним бюро Спілки з приводу відрядження делегата на конференцію. Про це він постійно інформував Л. Троцького. Він писав, що вжив заходів для присутності на форумі «двох–одного» делегатів від УСДС і додавав: «Якщо арешти не завадять – вони будуть». Окрім того, Басок обіцяв таке ж представництво від ЗКС. Він інформував також про підготовку спілчанами декількох пропозицій, які «стосуватимуться спеціально Південної Росії». Під час форуму він пропонував улаштувати особливу нараду «делегатов–южан». Одна зі згаданих пропозицій передбачала видання, на противагу популярній ліберальній «Киевской мысли», соціал–демократичного друкованого органу російською та українською мовами, в якому висвітлювалися би «місцеві інтереси Півдня» [28, л. 87, 87об, 96].

Проте, найгірші побоювання М. Меленевського збулися, про що він інформував Л. Троцького в листі від 9 серпня 1912 р. «З делегацією від «Спілки» справи погані, – писав Басок. – Днями знову були арешти й обшуки». З Києва повідомляли, що, вірогідно, не буде можливості кому–небудь приїхати. Попри це, М. Меленевський інформував адресата, що ЗКС готує п'ять резолюцій і вважає «вкрай необхідною присутність нашого представника на конференції». Він, звичайно, розумів, що підстави для запрошення вкрай хисткі (фактична відсутність організації УСДС за наявності недієздатного Провінційного бюро в Києві та існування нечисельного ЗКС), тому зазначав: «якщо нас не запросять – ми внесемо ці резолюції через якусь іншу партійну групу» [28, л. 97, 97об]. У наступному листі до Л. Троцького (15 серпня) Басок писав, що очікує згоди ОК «пустити мене як представника «Спілки» на конференцію». Він інформував, що між ЗКС і Провінційним бюро взаємини найгірші і постійні. Тому ЗКС може представити доповідь від імені УСДС [20, с. 700].

Про запрошення представника Української Спілки на форум РСДРП партійці висловлювали вкрай неприємні, хоча й не безпідставні, твердження, що «Спілка – фікція». Тому М. Меленевський виказував додаткові аргументи на користь запрошення представника громади на форум. Він говорив про «більшовицьку загрозу» і нерішучість у діяльності Провінційного бюро УСДС пояснював наявністю у цій установі «ленінців». Другий аргумент стосувався необхідності роботи спілчан у зв'язку з ростом національного руху. Він нагадував також про той цінний для РСДРП досвід, який УСДС набула в 1905–1907 рр. у роботі серед селян і сільськогосподарських робітників. Басок уважав доцільним прийняти на конференції директиви

з сільської роботи, – спілчани «могли би дати в цьому питанні дещо цінного всій партії» (підкреслення автора – О. Ф.). А слова про «фікцію» спілчанський діяч відкидав як смішні і дитячі, оскільки можна сказати, що «фікція вся сучасна підпільна організація [20, с. 701]. Врешті, Басок отримав заповнення від Л. Троцького про затвердження мандата делегата Спілки на форумі [20, с. 699]. Безпосередньо напередодні конференції діячі УСДС надавали технічну допомогу її організаторам [20, с. 699–700; 28, л. 83, 84, 98].

Конференція організації РСДРП працювала з 13 по 20 серпня (26 серпня – 2 вересня) 1912 р. В її роботі брав участь із дорадчим голосом представник Закордонного комітету УСДС Басок (М. Меленевський). У протоколах засвідчена його участь у роботі форуму; зокрема, разом з іншими делегатами він виконував обов'язки секретаря [20, с. 712–713, 721, 723, 738, 750, 773, 779 та ін.]. В обговоренні порядку денного М. Меленевський пропонував розглянути питання про перемовини, які велися між УСДС і УСДРП, про посилення роботи українською мовою, підготовку питання про переслідування українців. Проте, після обговорення його пропозиції більшістю голосів вирішили розглянути це в «різному» [20, с. 717–718]. Зазначені питання опрацювали на останньому, шістнадцятому засіданні конференції 20 серпня (2 вересня) й запропоновані резолюції, очевидно, підготовлені ЗКС, щодо перемовин між Спілкою і українськими соціал–демократами, а також про українську мову агітації в Україні схвалили [20, с. 891–892]. Конференція організації РСДРП у серпні 1912 р. стала останнім форумом, на якому Українська соціал–демократична спілка була представлена.

Останнім офіційним документом, який засвідчував існування Української Спілки, стала спільна «Відозва українських соціал–демократичних партій Росії та Австрії до надзвичайного XIII міжнародного соціалістичного конгресу в Базель». Її підписали представники ЦК УСДРП Д. Донцов, Виконавчого комітету УСДРП П. Буняк і В. Левинський і Закордонного комітету УСДС М. Меленевський у листопаді 1912 р. [19, с. 416–418; 21, с. 2–3]. Конгрес зібрався в умовах загострення міжнародних відносин і небезпеки виникнення світового збройного конфлікту. Українські соціал–демократи подали свій голос проти війни й спільно задекларували перед представницьким форумом соціалістичних партій пригноблене становище 30–мільйонного українського народу та його національні потреби. Вони заявили, що розв'язання українського питання не є приватною справою українців, а інтересом усієї європейської демократії, яка зацікавлена у поваленні російського самодержавства. Українські марксистки заявили, що у випадку збройного конфлікту між Австрією та Росією «нашим першим завданням буде бороти ся проти нашого відвічного ворога – російського царату». Зазначена відозва важлива з огляду на те, що українські соціал–демократи ставили питання національного визволення перед міжнародною спільнотою. Прикметно, що в цьому документі Українська соціал–демократична спілка зарахована до українських соціал–демократичних «партій».

Таким чином, восени 1912 р. інтернаціоналістський проект під назвою «Українська соціал–демократична

спілка РСДРП» завершився. І хоча пізніше, у серпні 1914 р., національно орієнтовані діячі цієї громади (М. Меленевський, О. Скорпис-Йолтуховський, І. Розинько) позиціонували себе діячами Спілки в щойно заснованому Союзі визволення України (СВУ) [11; 12; 13], проте це міжпартійне об'єднання діяло вже за історичних умов Великої війни 1914–1918 рр. і на цілком інших ідейних засадах, а колишні спілчани репрезентували лише себе, оскільки такої соціал-демократичної громади вже не існувало.

Отже, у рік найбільшого занепаду Української соціал-демократичної спілки (1910) була започаткована ще одна спроба реанімувати організацію. У лютому 1911 р. утворилася Провінційна група УСДС, а у 1912 р. Закордонний комітет Спілки у Львові, які активізували роботу, спрямовану на відродження громади. Сподіваючись отримати фінансову допомогу для розгортання праці, представник ЗКС М. Меленевський звертався з листами до керівних органів західноєвропейських соціал-демократичних партій. Спілчанські провідники сподівалися також отримати частку грошей РСДРП, які утримували діячі німецької соціал-демократії. Однак зазначені звернення не дали бажаних результатів. Діячі УСДС сподівалися використати жнива 1912 р. для розгортання страйкового руху сільськогосподарських робітників і селян. Проте без існування мережі міцних соціал-демократичних організацій зробити цього їм не вдалося. Це, а також несприятливі суспільні обставини, дискримінаційне виборче законодавство не дозволили спілчанам зіграти скільки-небудь помітну роль під час виборчої кампанії до IV Державної думи.

Представник УСДС М. Меленевський брав участь у Віденській конференції організацій РСДРП, скликаній супротивниками більшовиків у серпні 1912 р. Це було останнє зібрання, в якому брали участь представники УСДС. Відозва українських соціал-демократичних організацій, у тому числі Спілки, до Базельського конгресу II Інтернаціоналу (листопад 1912 р.) стала останнім історичним документом, який засвідчував її діяльність. Після цього Українська соціал-демократична спілка РСДРП як політична громада перестала існувати.

Список використаних джерел

1. Амиантов Ю. Н., Розенталь И. С. Предисловие // Бунд. Документы и материалы. 1894–1921. – Москва: РОССПЭН, 2010. – С.5–20. (Политические партии России: конец XIX – первая треть XX века. Документальное наследие).
2. Дорошенко В. Революційна Українська Партія (РУП). (1900–1905 рр.). Нарис з історії української соціалдемократичної партії. – Львів, Київ: Вид. ЦК УСДРП, 1921. – 40 с.
3. Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. Т.1. Революційна Українська Партія (РУП). – Київ: Книгоспілка, 1926. – 390 с.
4. Головченко В. І. Від «Самостійної України» до Союзу визволення України. Нариси з історії української соціал-демократії початку XX ст. – Харків: Майдан, 1996. – 190 с.
5. Економічна історія України. Історико-економічне дослідження: в 2 т. [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Борjak, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолий; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.]. – Київ: Ніка-Центр, 2011. – Т.2. – 608 с.
6. Иванова Н. А., Желтова В. П. Сословно-классовая структура России в конце XIX – начале XX века. – Москва: Наука, 2004. – 574 с.
7. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть: соціально-політичний портрет. – Київ: Либідь, 1993. – 176 с.

8. Кривенький В. «Спілка» // Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. – Москва: РОССПЭН, 1996. – С.582–583.

9. Курас І. Ф. Повчальний урок історії. (Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії). – Київ: Політвидав України, 1986. – 185 с.

10. Курас І. Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазного национализма на Украине. – Київ: Наукова думка, 1978. – 315 с.

11. Лавров Ю. П. Початок діяльності Союзу Визволення України // Укр. іст. журнал. – 1998. – №4. – С.17–31.

12. Лавров Ю. П. Початок діяльності Союзу Визволення України // Укр. іст. журнал. – 1998. – №5. – С.3–16.

13. Лавров Ю. П. Про ідейні й організаційні засади Союзу Визволення України // Укр. іст. журнал. – 1996. – №4. – С.79–90.

14. Политические партии России: история и современность / под ред. проф. А. И. Зевелева, проф. Ю. П. Свириденко, проф. В. В. Шелохаева. – Москва: РОССПЭН, 2000. – 631 с.

15. Риш А. Очерки по истории украинской социал-демократической «Спілки». – Харьков: Пролетарий, 1926. – 141 с.

16. Тополянский В. В одной знакомой улице / Виктор Тополянский // Континент. – 1998. – №98. – URL: <http://magazines.guss.ru/continent/1998/98/to8.html> (дата звернення: 15.12.2016).

17. Тютюкин С. В. Меньшевизм: страницы истории. – Москва: РОССПЭН, 2002. – 560 с.

18. Шевченко В. М. Земельний ринок України (1861–1917 рр.): монографія. – Ніжин: ТОВ «Видавництво Аспект-поліграф», 2010. – 344 с.

19. Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець XIX ст. – 1917 р. Ч.1 / упоряд. Б. І. Корольов, І. С. Михальський. – Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. – 561 с.

20. Конференции РСДРП 1912 года. Документы и материалы. – Москва: РОССПЭН, 2008. – 1119 с.

21. Відозва українських соціалдемократичних партій Росії та Австрії до надзвичайного XIII міжнародного соціалістичного конгресу в Базель // Вперед. – Січень 1913. – Ч.1. – С.2–3.

22. Геть закон 3-го юня! Нам потрібно загального, рівного, прямого і тайного виборчого права! (Городським і сільським робітникам за вибори до 4-ої Думи). – Полтава: Губернська типографія, 1912. – 16 с.

23. По Вольнской губернии // Правда. – 29 января (11 февраля) 1911. – №18–19. – С.7.

24. Чернигов // Правда. – 23 апреля (6 мая) 1912. – №25. – С.5.

25. ЦДДАУК. – Ф.274. – Оп.5. – Спр.7. – 568 арк.

26. РГАСПИ. – Ф.280. – Оп.1. – Д.8. – 64 л.

27. Там же. – Ф.280. – Оп.1. – Д.145. – 11 л.

28. Там же. – Ф.325. – Оп.2. – Д.4. – 164 л.

29. ГАРФ. – Ф.102 ДП ОО. 1912. – Оп.253. – Д.12. – 2 л.

References

1. Amiantov Ju. N., Rozental' I. S. Predislovie // Bund. Dokumenty i materialy. 1894–1921. – Moskva: ROSSPJeN, 2010. – S.5–20. (Politicheskie partii Rossii: konec XIX – pervaja tret' XX veka. Dokumental'noe nasledie).
2. Doroshenko V. Revoljucijna Ukrai'ns'ka Partija (RUP). (1900–1905 rr.). Narys z istorii' ukrai'ns'koi' socijaldemokratyčnoj partii'. – L'viv, Kyi'v: Vyd. CK USDRP, 1921. – 40 s.
3. Germajze O. Narysy z istorii' revoljucijnogo ruhu na Ukrai'ni. T.1. Revoljucijna Ukrai'ns'ka Partija (RUP). – Kyi'v: Knygospilka, 1926. – 390 s.
4. Golovchenko V. I. Vid «Samostijnoi' Ukrai'ny» do Sojuzu vyzvolennja Ukrai'ny. Narysy z istorii' ukrai'ns'koi' social-demokratii' pochatku XX st. – Harkiv: Majdan, 1996. – 190 s.
5. Ekonomichna istorija Ukrai'ny. Istoryko-ekonomichne doslidzhennja: v 2 t. [red. rada: V. M. Lytvyn (golova), G. V. Borjak, V. M. Gejec' ta in.; vidp. red. V. A. Smolij; avt. kol.: T. A. Balabushevyh, V. D. Baran, V. K. Baran ta in.]. – Kyi'v: Nika-Centr, 2011. – T.2. – 608 s.
6. Ivanova N. A., Zheltova V. P. Soslovno-klassovaja struktura Rossii v konce XIX – nachale XX veka. – Moskva: Nauka, 2004. – 574 s.
7. Kas'janov G. V. Ukrai'ns'ka inteligencija na rubezhi XIX–XX stolit': social'no-politychnyj portret. – Kyi'v: Lybid', 1993. – 176 s.

8. Kryven'kyj V. «Spylka» // Politicheskie partii Rossii. Konec XIX – pervaja tret' XX veka. Jenciklopedija. – Moskva: ROSSPJeN, 1996. – S.582–583.

9. Kuras I. F. Povchal'nyj urok istorii'. (Idejno-politychne bankrutstvo Ukrai'ns'koi' social-demokratychnoi' robitnychoi' partii'). – Kyi'v: Politvydav Ukrai'ny, 1986. – 185 s.

10. Kuras I. F. Torzhestvo proletarskogo internacionalizma i krah melkoburzhuaznogo nacionalizma na Ukraine. – Kyi'v: Naukova dumka, 1978. – 315 s.

11. Lavrov Ju. P. Pochatok dijial'nosti Sojuzu Vyzvolennja Ukrai'ny // Ukr. ist. zhurnal. – 1998. – №4. – S.17–31.

12. Lavrov Ju. P. Pochatok dijial'nosti Sojuzu Vyzvolennja Ukrai'ny // Ukr. ist. zhurnal. – 1998. – №5. – S.3–16.

13. Lavrov Ju. P. Pro idejni j organizacijni zasady Sojuzu Vyzvolennja Ukrai'ny // Ukr. ist. zhurnal. – 1996. – №4. – S.79–90.

14. Politicheskie partii Rossii: istorija i sovremennost' / pod red. prof. A. I. Zeveleva, prof. Ju. P. Sviridenko, prof. V. V. Shelohaeva. – Moskva: ROSSPJeN, 2000. – 631 s.

15. Rish A. Oчерки po istorii ukrainskoj social-demokraticeskoi «Spilki». – Har'kov: Proletarij, 1926. – 141 s.

16. Topoljanskij V. V odnoj znakomoj ulice / Viktor Topoljanskij // Kontinent. – 1998. – №98. – URL: <http://magazines.russ.ru/continent/1998/98/to8.html> (data zvernennja: 15.12.2016).

17. Tjutjukin S. V. Men'shevizm: stranicy istorii. – Moskva: ROSSPJeN, 2002. – 560 s.

18. Shevchenko V. M. Zemel'nyj rynek Ukrai'ny (1861–1917 rr.): monografija. – Nizhyn: TOV «Vydavnytstvo Aspekt-poligraf», 2010. – 344 s.

19. Istorija ukrai'ns'kyh politychnyh partij: Hrestomatija-posibnyk. Kinec' XIX st. – 1917 r. Ch.1 / uporjad. B. I. Korol'ov, I. S. Myhal's'kyj. – Kyi'v: Vyd-vo Jevrop. un-tu, 2004. – 561 s.

20. Konferencii RSDRP 1912 goda. Dokumenty i materialy. – Moskva: ROSSPJeN, 2008. – 1119 s.

21. Vidozva ukrai'ns'kyh socijaldemokratychnyh partij Rosii' ta Avstrii' do nadvychajnogo HIII miznarodnogo socijalistychnogo kongresu v Bazel' // Vpered. – Sichen' 1913. – Ch.1. – S.2–3.

22. Get' zakon 3-go junja! Nam potribno zagal'nogo, rivnogo, prjamoj i tajnogo vyborchoho prava! (Gorods'kim i sil's'kim robitnykam za vybory do 4-oi' Dumy). – Poltava: Guberns'ka typografija, 1912. – 16 s.

23. Po Volynskoj gubernii // Pravda. – 29 janvarja (11 fevralja) 1911. – №18–19. – S.7.

24. Chernigov // Pravda. – 23 aprelja (6 maja) 1912. – №25. – S.5.

25. CDIAUK. – F.274. – Op.5. – Spr.7. – 568 ark.

26. RGASPI. – F.280. – Op.1. – D.8. – 64 l.

27. Tam zhe. – F.280. – Op.1. – D.145. – 11 l.

28. Tam zhe. – F.325. – Op.2. – D.4. – 164 l.

29. GARF. – F.102 DP OO. 1912. – Op.253. – D.12. – 2 l.

Fedkov O. M., PhD, associate professor, head of the Department of archival science, special historical and law studies at Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University (Ukraine, Kamianets-Podilskiy), san.fedkov@ukr.net

The attempts to restore the influence and the decay of the Ukrainian Social Democratic Union during the period of the revolutionary upsurge (1910–1912)

The Ukrainian Social Democratic Union underwent persecution and decay during the Stolypin reaction time. Since 1910, the last attempts to restore the USDU were being made. The appeal of its leaders to the governing bodies of the Western European Social Democratic parties in order to receive financial assistance did not produce the desired results. The members of the Union could not make use of the 1912 harvest and the election campaign to the IVth State Duma to revive the organization and activities. This was prevented by unfavourable social circumstances, discriminatory electoral legislation and the lack of a network of strong social-democratic communities. The representative of the Union participated in the conference of the organizations of the RSDLP in August 1912, which was convened by the opponents of the Bolsheviks. The last historical document certifying the activities of the USDU was the appeal of the Ukrainian Social Democratic organizations to the Basel Congress of the Second International (November 1912).

Keywords: Ukrainian Social Democratic Union, revolutionary movement, Stolypin reaction, decay.

* * *

УДК 94(477)«1918»

Гай–Нижник П. П., доктор історичних наук, академік Української академії наук, завідувачий відділу історичних студій Науково–дослідного інституту українознавства МОН України (Україна, Київ), Hai-Nyzhnyk@ukr.net

УКРАЇНСЬКО–БОЛГАРСЬКІ МІЖДЕРЖАВНІ І ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ: РІК 1918–Й

Досліджуються українсько–болгарські міждержавні і дипломатичні відносини протягом 1918 року. Аналізується діяльність Посольства Болгарії в Україні та Посольства Української Держави в Болгарському Царстві, а також болгарського посла в Києві І. Шишманова та українського посла в Софії О. Шульгина.

Ключові слова: історія дипломатії, українсько–болгарські відносини, Шишманов, Шульгин, Українська Держава, Болгарське Царство

Українсько–болгарські взаємини мають багатомісячну історію і сягають своїми коріннями у сиву давнину. Дипломатичні ж і міждержавні відносини сучасного типу між цими державами почали своє становлення з початку ХХ ст., коли Українська Народна Республіка, проголошена 7 листопада 1917 р., конституційним актом у вигляді ІV Універсалу Центральної Ради від 22 січня 1918 р. відновила державну незалежність України.

Перші українсько–болгарські офіційні контакти почалися з кінця 1917 р., коли в Україні діяли представники військово–морського флоту Болгарії з метою врегулювання умов судноплавства в акваторії Чорного моря та інших питань [21, с. 85–94]. Невдовзі, з 6 січня 1918 р., українські та болгарські дипломати розпочали офіційні перемовини в рамках Берестейської конференції делегації УНР з Центральними державами, внаслідок якої між цими державами було укладено сепаратний мир у Першій світовій війні.

Церемонію підписання Берестейського мирного договору було завершено 9 лютого 1918 р. о 2 год. 30 хв. ночі. За «Королівсько–Болгарський» уряд мирний договір у Бересті (Бресті–Литовському) підписали: президент міністрів др. В. Радославов, посол А. Тошев, посол І. Стоянович, військовий повновласник, полковник П. Іанчев та др. Т. Анастасов; за уряд УНР – члени Центральної Ради О. Севрюк, М. Любинський і М. Левітський [28]. Голова української делегації О. Севрюк занотував з цього приводу: «Твердою і радісною рукою підписую я його в імені України... Берестейська конференція скінчена. Україна визнана Німеччиною, Австро–Угорщиною, Болгарією і Туреччиною як самостійна держава, заключила перший міжнародний трактат» [67, арк. 23].

12 лютого Україна підписала з Болгарією (як і з Австро–Угорщиною та Туреччиною) додатковий двосторонній мирний договір з додатками щодо налагодження консульських стосунків та обміну військово–полоненими [49]. Економічно–фінансові взаємини між Болгарією та УНР «мали регулюватися, поки не укладено відповідний торговельний договір, на основі принципу найбільшого сприяння нації в торгівлі» [39, с. 312]. Водночас жодна зі сторін не мала претендувати на пріоритет, котрі інша надала би будь–якій країні, зв'язаній з нею митним союзом і що мала спільні з нею кордони (колонії, зарубіжні володіння та протекторати підлягали в цьому відношенні тому ж регулюванню, що й метрополія).